

KOKEŠOVÁ, Jana. Vládnoucí a ovládaní. Explikace vlivu, kontroly a legitimního vládnutí

Praha: Ústav státu a práva AV ČR, 2022, 288 s. ISBN 978-80-87439-53-1.

Petr Osina*

Jana Kokešová je výzkumnou pracovnící oddělení teorie práva a právní filozofie Ústavu státu a práva Akademie věd České republiky. Zkoumá problematiku normativity a otázky legitimní politické autority. V roce 2022 vydal Ústav státu a práva AV ČR její první samostatnou monografii, která vychází z její disertační práce obhájené na Právnické fakultě Masarykovy univerzity v Brně v roce 2021.

Recenzovaná kniha sestává z pěti tematických bloků. První blok – Úvod – představuje výzkumnou otázku, metodologii a základní pojmy. Druhý blok – Dvě složky vládnutí – podává analýzu demokratické koncepce vládnutí. Třetí blok – Kontrola a sebekontrola – nabízí rozbor složek takového vládnutí. Čtvrtý blok – Lid a nástroj jeho sebevlády – se věnuje otázkám spojeným s legitimitou vládnutí. Pátý blok – Případová studie – je aplikací teorie rozvinuté napříč předchozími částmi knihy.

První blok Úvod se skládá z kapitol *Sebevláda a Pojmy a postup*. Legitimní demokratické vládnutí předpokládá sebevládu lidí, respektive osob, které jsou morálními aktéry. Různé teorie lidských práv se ale mezi osoby snaží zařadit co nejvíce lidí a pokud možno lidi úplně všechny. Skloubit obojí znamená vysvětlit, jak se na demokratickém vládnutí podílejí opravdu všichni lidé, a to včetně kupříkladu malých dětí, lidí v kómatu nebo těžce mentálně postižených. Na následujících stranách knihy autorka rozvíjí teorii, s jejíž pomocí otázku demokratické koncepce vládnutí postupně a po jednotlivých krocích zodpovídá.

Do tematického bloku *Dvě složky vládnutí* spadají kapitoly třetí a čtvrtá s názvy *Vládnutí a Političtí vydědění*. V kapitole třetí *Vládnutí* autorka explikuje demokratickou koncepci vládnutí, za jejíž podstatu považuje sebevládu lidí. Výzkumnou otázku dobře ilustruje na výroku Abrahama Lincolna. Lincoln charakterizoval demokracii jako vládu lidu, lidem a pro lid. Lincolnův výrok může vystihovat demokratickou koncepci vládnutí, pokud lid označovaný na prvním místě je totožný s lidem označovaným na třetím místě. Jinak řečeno, Lincolnův výrok charakterizuje demokratickou koncepci vládnutí, jestliže si vládnou právě ti samí lidé, kteří jsou ovládáni.

Na konci Lincolnova výroku jsou označováni i mentálně postižení, malé děti nebo lidé v kómatu. I jim jsou totiž směřovány povinnosti. A jestliže jsou označováni na konci

* JUDr. Petr Osina, Ph.D., Katedra teorie práva a právních dějin, Právnická fakulta, Univerzita Palackého, Olomouc / Department of Theory of Law and Legal History, Faculty of Law, Palacký University, Olomouc, Czech Republic / E-mail: petr.osina@upol.cz / ORCID: 0000-0001-6514-1048 / Scopus ID: 57213592213

Lincolnova výroku, měli by být označováni i na začátku a podílet se na vládnutí. Pokud si neumíme představit, jak se na vládnutí podílejí, tak si pod vládnutím patrně představujeme hlasování ve volbách, popřípadě využívání svobody slova, tedy určitý způsob výkonu kontroly nad politickou autoritou. Autorka tvrdí, že to ale není vše. Vládnutí má kromě kontroly ještě jednu složku. Kromě kontroly se můžeme na vládnutí podílet také tzv. podmíněným nekontrolovaným vlivem. Kontrola působí vertikálně a mají ji lidé vůči své politické autoritě, kdežto podmíněný nekontrolovaný vliv působí horizontálně a mají ho lidé vůči sobě navzájem. Malé děti, mentálně postižení a lidé v kómatu nemohou vládnout kontrolou, protože nejsou dostatečně schopni kontrolovat ani sami sebe, natožpak politickou autoritu. Vládnu ale svým podmíněným nekontrolovaným vlivem. Jím působí na ty, kteří kontrolu mají.

Kapitola čtvrtá *Politici vydědenci* obsahově přímo navazuje na předchozí kapitolu *Vládnutí*. V této kapitole autorka zdůvodňuje, že podmíněným nekontrolovaným vlivem musí vládnout nejen mentálně postižení, malé děti a lidé v kómatu, ale také svéprávní dospělí. Jen jestliže svéprávní dospělí mají podmíněný nekontrolovaný vliv, tak mohou mít i kontrolu. Jinak řečeno, kdo nevládne podmíněným nekontrolovaným vlivem, ten nevládne ani kontrolou. Takže zatímco kontrolou vládnou pouze svéprávní dospělí, tak podmíněným nekontrolovaným vlivem musí vládnout všichni včetně svéprávných dospělých. Jinak řečeno, demokratická koncepce vládnutí znamená, že všichni vládnou podmíněným nekontrolovaným vlivem a svéprávní dospělí navíc také kontrolou.

Do třetího tematického bloku *Kontrola a sebekontrola* spadají kapitoly pátá až sedmá s názvy *Kontrola*, *Postoje druhého řádu* a *Sebekontrola*. V páté kapitole *Kontrola* se autorka zaměřuje na pojmovou analýzu termínů kontrola, podmíněný nekontrolovaný vliv a výrazů s nimi souvisejících, především sebekontrola a nekontrolovaný vliv. Zatímco v kapitolách tři a čtyři tyto pojmy používá k explikaci demokratické koncepce vládnutí, tak v páté kapitole se zaměřuje právě na rozbor termínů, kterými vládnutí explikuje. V páté kapitole tedy podrobně rozebírá samotný analytický aparát – termín kontrola a pojmy s ní související.

Na pátou kapitolu navazuje kapitola šestá s názvem *Postoje druhého řádu*, ve které autorka vysvětluje mechanismus normativního působení kontroly. Argumentace je vystavěna na textech Harryho Frankfurta o hierarchickém uspořádání lidských postojů. Zatímco postoje prvního řádu, říká Frankfurt, mají zvířata i osoby, tak postoje druhého řádu disponují pouze osoby, tedy lidé. Postoje druhého řádu lidem umožňují nahlížet své postoje prvního řádu s odstupem a morálně je hodnotit jako dobré nebo špatné. Díky perspektivě, z níž lidé svá jednání nahlížejí, získávají nástroj kontroly nad svým vlastním jednáním. Shledají-li totiž špatnost svých postojů prvního řádu, mají důvod podle nich nejednat.

V sedmé kapitole *Sebekontrola* se autorka zaměřuje na mechanismus působení podmíněného nekontrolovaného vlivu. Jinými slovy, vysvětluje důvod, proč lidé něco dělají pro jiné i za cenu vlastních ústupků, a navíc mají důvod to považovat za svou povinnost. Argument je vystavěn na textech Christine Korsgaardové o možnosti intersubjektivního sdílení důvodů k jednání a sestává ze dvou tezí, a to (1) postoje druhého řádu působí normativně a (2) obsahem postojů druhého řádu je brát důvody ostatních lidí vážně.

Do čtvrtého tematického bloku *Lid a nástroj jeho sebevlády* spadají kapitoly osm až deset s názvy *Souhlas, Lid a Vláda lidu, lidem a pro lid*. V osmé kapitole *Souhlas* se autorka věnuje legitimitě politické autority. V demokracii si lidé vládnou sami, a tedy jsou sami zdrojem svých vlastních závazků a ukládají si je prostřednictvím své politické autority. Závazky jsou legitimní právě proto, že si je lidé ukládají sami (třebaže zprostředkovaně). Téměř intuitivním nástrojem pro vznik legitimního závazku se zdá být souhlas a alespoň v běžné mezilidské interakci jím zpravidla je. Jenže přenos takového legitimizačního nástroje na úroveň lidu je problematický. Právě proto Philip Pettit navrhuje chápat vládu lidu nikoliv jako udělování souhlasu politické autoritě, ale jako kontrolu lidu nad politickou autoritou. Souhlas (a nesouhlas) vyjádřený ve volbách nebo třeba na demonstracích proto není legitimizačním nástrojem, ale jen nástrojem, kterým lidé vykonávají kontrolu. Právě díky kontrole lidí nad politickou autoritou je autorita legitimní, tvrdí Pettit.

Takto pojatá kontrola ale podle autorky nevystihuje vládnutí v celé jeho šíři. Pettitovu teorii proto vhodně doplňuje o podmíněný nekontrolovaný vliv a říká, že legitimita demokratické autority je dána kontrolou lidu nad politickou autoritou, ale také existencí určitých vztahů mezi lidmi. Jen za předpokladu, že na sebe lidé působí podmíněným nekontrolovaným vlivem, mohou společně vytvářet legitimní politickou autoritu.

V deváté kapitole nazvané *Lid* se zabývá stejnojmenným pojmem. Ten je nejasný, protože označuje jak množinu jednotlivců, tak i jejich kolektivního aktéra a není zřejmé, kdo k lidu patří, zda jen aktuálně žijící generace, anebo i ty budoucí a minulé, a zda jen občané, anebo také někteří cizinci. Na rozdíl od množiny jednotlivců, která zahrnuje tolik vůlí, kolik existuje jednotlivců, má kolektivní aktér vůli jen jedinou a unikátní. Pro představu kolektivního aktéra lze uvést například rozhodování soudního senátu. Množinou jednotlivců jsou hlasující soudci, ale výsledek hlasování se nepřipisuje jim, nýbrž jejich kolektivnímu aktéru nazvanému soudní senát.

Autorka tvrdí, že Lincolnův výrok ve své první části označuje množinu jednotlivců, ve druhé jejich kolektivního aktéra a ve třetí opět stejnou množinu jednotlivců. Nezabývá se otázkou, jaké generace či občany nebo cizince k lidu přiřadit. Domnívá se však, že je alespoň možné dovodit jistá pravidla určování pořadí. Například když započítáme k lidu přespříští generaci, tak nemůžeme vynechat generaci příští. Když ale započítáme jen tu příští, pak tu přespříští vynechat můžeme. Lid tedy možná lze nadefinovat jakkoliv široce, avšak nelze přeskakovat pořadí. Vymezit pravidla pro určování pořadí je jedním z cílů této kapitoly. Druhým cílem je vysvětlit, jak vládnou všichni ti, kteří byli k lidu započítáni, ať už je lid vymezen jakkoliv široce.

V desáté kapitole *Vláda lidu, lidem a pro lid* se autorka zabývá interpretací Lincolnova výroku jako celku. Jakkoliv je práce na filosofickém problému mnohdy hermeneutickým kruhem, její zpracování do textu musí být lineární. A podobně, ačkoliv bylo zapotřebí nad každou kapitolou uvažovat v souvislosti s ostatními, výsledný text se musí každé z problematik věnovat jednotlivě a postupně, pokud má být alespoň přijatelně přehledný.

Proto rozbor Lincolnova výroku správně řadí až do desáté kapitoly, i když z jeho závěrů vychází už v kapitolách předcházejících. Bez pojmů, které vysvětluje v dřívějších kapitolách,

totiž nelze rozbor Lincolnova výroku komunikovat tak, aby byla použitá terminologie koherentní napříč celou knihou. Autorka tvrdí, že Lincolnův výrok vyjadřuje demokratickou koncepci vládnutí, jestliže na svém prvním a třetím místě označuje tutéž množinu jednotlivců a na druhém místě jejich nástroj sebevlády, tedy kolektivního aktéra, jehož si vytvářejí pro správu sebe sama.

Pátý blok *Případová studie* tvoří jedenáctá kapitola s názvem *Covid a náhrada škody*. V této kapitole autorka využívá explikata jako analytického nástroje pro rozbor konkrétní situace, a to první vlny pandemie SARS-CoV-2 v první polovině roku 2020. Z důvodu zpomalení postupu nákazy přijala vláda řadu restriktivních opatření a jedním z nich byly i dočasně uzavřeny restaurace, obchody a provozovny soukromých podnikatelů. Tím podnikatelům vznikla značná (někdy i likvidační) škoda. Situace vyvolala veřejnou diskuzi o povinnosti státu hradit podnikatelům vzniklou škodu (či dokonce újmu). Objevil se argument proti odškodňování podnikatelů, upozorňující, že to nebyl stát, kdo podnikatelům újmu způsobil, nýbrž pandemie. Protiargument zněl, že to nebyla pandemie, kdo uzavřel provozovny, nýbrž stát.

Většina diskuzí se týkala spíše výkladu platného práva, které se nakonec přece jen nemusí shodovat s morálkou. Stát patrně neodškodní podnikatele bez ohledu na neexistenci jejich morálního nároku na odškodnění. Autorčiným cílem zde není analyzovat právní úpravu a z ní plynoucí nárok na náhradu škody, respektive v širším pojetí na náhradu újmy. Namísto toho identifikuje morální nárok podnikatelů vůči státu na poskytnutí alespoň nějaké formy podpory. Tvrdí, že pandemie byla vyšší mocí, která dopadla na všechny občany a mají-li si být rovni, pak není možné, aby tíhu vyšší moci, která dopadla na ně všechny, odnesli svou újmou pouze někteří – jen podnikatelé – a ostatní byli tzv. černými pasažéry. Povinnost nebýt černými pasažéry mají ostatní lidé nikoliv proto, že by je o to podnikatelé prosili nebo jim to přikazovali. Povinnost nebýt černým pasažérem nevyplývá z žádného jednání nebo chování podnikatelů, ale z podmíněného nekontrolovaného vlivu, kterým by podnikatelé měli na ostatní působit.

Recenzovaná kniha poskytuje systematický výklad pracující s dvěma vzájemně provázanými pojmy, a to kontrola a vliv. Pojem kontrola je centrální v lidském normativním uvažování a jako analytický nástroj vykazuje potenciál změny perspektivy, umožňující vykročit mimo zaužívané kategorie a odhalit výzkumné problémy tam, kde jsme je už nebyli zvyklí vidět. Právě pojmu kontrola a jeho analytickému a explikačnímu potenciálu se věnuje v současnosti vznikající *Teorie kontroly*.

Kontroly, jakožto centrálního pojmu normativního uvažování, si všímá Tomáš Sobek ve svém textu *Etika svobody*,¹ v němž zároveň vytyčuje východiska nové teorie normativity s názvem *Teorie kontroly*. Tato teorie je deskriptivní teorií vycházející z tradice analytického myšlení a jejím primárním cílem je poskytnout analytické nástroje pro explikaci právního, právně-filosofického a politicko-filosofického pojmosloví. Teorie si všímá centrálnosti pojmu kontrola v lidském normativním uvažování a považuje za možné vyjádřit jakýkoliv normativní vztah prostřednictvím svého analytického aparátu.

¹ SOBEK, T. *Etika svobody*. In: SOBEK, T. et al. *Právní etika*. Praha: Leges, 2019, s. 37–80.

Mezi nástroje *Teorie kontroly* patří především pojem kontrola a s ním související pojem vliv. Pomocí těchto nástrojů autorka v recenzované knize explikuje demokratickou koncepci vládnutí a nahrazuje vágní pojem (explikandum) pojmem přesnějším (explikatum). Explikandem je pojem vládnutí a explikaty pojmy kontrola a vliv. S pojmy kontrola, vliv a vládnutí se nezřídka pojí další pojem, a to moc. V některých kontextech se tyto všechny pojmy vzájemně různě zaměňují nebo se jejich významy překrývají. Moc je ale pojem s vlastní historií, vlastním obsahem a vlastními způsoby používání, proto autorka v této knize pojem moc raději dále nezmiňuje.

K rozvoji teorie autorka využívá sérii příkladů, které nejsou empirickým popisem světa, nýbrž myšlenkovými experimenty sloužícími k projasnění pojednávaných pojmů. Recenzovaná kniha nepředstavuje psychologickou či sociologickou studii. Autorka tedy netvrdí, že lidé něco nějak skutečně dělají nebo že by nutně jednali tak jako aktéři myšlenkových experimentů. Naopak tvrdí, že lidé mají důvody právě určitým způsobem jednat a tyto důvody se snaží prokázat metodami analytické filosofie. Její poznatky o důvodech jsou deskriptivní v tom smyslu, že vyplývají z pojmové analýzy, a nikoliv v tom smyslu, že by popisovaly, jak lidé skutečně vždy nebo většinou jednají. Způsob, kterým text píše, možná může evokovat deklarování faktu o empirických zjištěních, nicméně o empirická zjištění nejde. Závěry jsou získány čistě metodami analytické filosofie a pojmové analýzy.

Teorie kontroly je teorií v procesu vzniku, pod jejíž hlavičkou bylo dosud publikováno pouze malé množství textů.² Tato kniha proto představuje nejen aplikaci dosavadních výstupů této teorie, ale snaží se ji také rozvíjet, a to především v oblasti pojmu vliv. Lze nepochybně konstatovat, že se jí to do značné míry daří. Recenzovaná kniha proto může oslovit každého, kdo se hlouběji zajímá o teorii práva nebo právní a politickou filosofii.

² SOBEK, T. Lidská práva existují objektivně. *Právník*. 2019, č. 8, s. 719–737; KOKEŠOVÁ, J. Dvě složky vládnutí. *Právník*. 2020, č. 6, s. 473–490; KOKEŠOVÁ, J. Morální nárok na finanční satisfakci. In: ŠEJVL, M. et al. *Vítězové a poražení: Právní a etické problémy koronakrizy*. Praha: Ústav státu a práva, 2020, s. 44–57; SOBEK, T. Jaké je to být odepsaný. In: ŠEJVL, M. et al. *Vítězové a poražení: Právní a etické problémy koronakrizy*. Praha: Ústav státu a práva, 2020, s. 35–43; SOBEK, T. Právní pozitivismus. In: HAPLA, M., SOBEK, T. et al. *Filosofie práva*. Brno: Nugis Finem Publishing, 2020, s. 25–52.